

The use of calligraphy and calligraphy in the teaching of history in Islamic Iran

Sepideh karamvandi

Bachelor of Laws, Khorramabad University of Applied Sciences

Abstract

Calligraphy was one of the arts that started with the Kufi script after the arrival of Islam in Iran, and little by little with the branching of other scripts, there were many works of these scripts in valuable public and private museums. has it. What is important in this is the historical role of calligraphy, which is important in the education and science of history. Considering that calligraphy plays an important role It is necessary and necessary to pay attention to it in books, letters and documents. Even though calligraphy itself has a very important and valid history, but in this research, an attempt has been made to show that this art is important for the education of history for lovers of this science from the point of view of learning, and from this point of view, it has been investigated. be placed

Keywords:

Line, calligraphy, education, science of history.

---

* Corresponding Author, Email: karamvandisepide@gmail.com

دانشگاه فرهنگیان

فصلنامه علمی-تخصصی پژوهشی در آموزش تاریخ

دوره چهارم، شماره چهار، زمستان ۱۴۰۲

<https://historyedu.cfu.ac.ir>

تاریخ ارسال ۱۴۰۲/۰۸/۲۵

شاپای الکترونیکی: ۲۷۸۳-۲۱۵۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

شاپای چاپی: ۲۸۲۱-۱۰۱۴

صفحه ۷۳-۱۵۴

DOI: 10.48310/RHE.2023.3577

کاربرد خط و خطاطی و خوش نویسی در آموزش علم تاریخ در ایران اسلامی

سپیده کرموندی

لیسانس حقوق، دانشگاه علمی کاربردی خرم آباد

چکیده

خطاطی یکی از هنرهایی بود که بعد از ورود اسلام به ایران با خط کوفی شروع شده و کم کم با انشعاب آن خط های دیگری نیز به وجود آمد که امروزه آثار زیادی از این خط ها در موزه های دولتی و شخصی به صورت آثاری با ارزش وجود دارد. آنچه در این میان مهم است نقش تاریخی خط و خطاطی است که در آموزش و یادگیری علم تاریخ مهم است. با توجه به اینکه امروزه خط و خطاطی نقش مهمی در کتاب ها و نامه ها و اسناد دارد توجه به آن لازم و ضروری است. خط و خطاطی با اینکه خود دارای تاریخچه ای بس مهم و معتبر است اما در این پژوهش سعی بر این شده است از منظر یادگیری که این هنر بر آموزش علم تاریخ برای دوست داران این علم مهم است نشان داده شود دارد و از این منظر مورد بررسی قرار گیرد.

واژه های کلیدی: خط، خطاطی، آموزش، علم تاریخ.

مقدمه

تاریخ علمی است که آموزش آن باید به طرق مختلفی صورت بپذیرد و امروزه نیز محققان و معلمان تاریخی باید از سایر علوم در این راه بهره ببرند. امروزه هنرها نیز سهم زیادی در آموزش علم تاریخ به‌ویژه تاریخ ایران در دوره اسلامی دارند و می‌توان با استفاده از گرایش‌ها و شاخه‌های هنری که تاریخی به درازای تاریخ دارند در راستای آموزش بهتر تاریخ استفاده کرد. از جمله هنرهایی که می‌توان با استفاده از آن تا حدودی در آموزش تاریخ بهره کافی برد هنر خطاطی و خوش‌نویسی است که در خیلی از آثار باستانی و تاریخی ردپای آن دیده شده است. در کاخ‌ها و قصرها و مساجد و مقابر و صنایع دستی خط و خطاطی حک شده است. با اینکه کتاب‌ها و مقاله‌هایی به هنر خط و خطاطی و خوش‌نویسی پرداخته‌اند اما تاکنون اثری به‌صورت کتاب یا مقاله به نقش خط و خطاطی و خوش‌نویسی در یادگیری و آموزش علم تاریخ در ایران نپرداخته است. این تحقیق که با استفاده از روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است با استفاده از شیوه توصیفی-تحلیلی در پی پاسخ‌گویی به این سؤال است: خط و خطاطی و خوش‌نویسی به‌عنوان یک هنر چگونه در امر خطیر آموزش تاریخ نقش دارد؟ با استفاده از علم هنر و دست یافتن به وجود خطاطی‌ها و خوش‌نویسی‌هایی که در آثار گذشتگان وجود دارد می‌توان از نظر تاریخی و برای آموزش بهتر علم تاریخ در این خصوص کمک گرفت.

تاریخچه خط

اصل خطوط عالم از نقش کردن پندار و تصور بشری با صورتی ساده و عاری از صنعت و کودکانه برخاسته است و قدیمی‌ترین خطوط عالم قدیمی‌ترین نقوشی است که مردم برای مجسم کردن اندیشه‌های خود نگاشته‌اند و خط بدین طریق رفته رفته به‌وجود آمده است و خط‌هایی که دنباله‌ی آنها تا امروز پیوستگی یافته خلاصه آن نقوش و کامل شده زحماتی است که با نهایت سعی و آزمون و تکرار و اصلاحات پی در پی از طرف مردم در درازای زمان دست به دست به ما رسیده است (بهار، ۱۳۸۰: ۴۶). نوشته‌های کوفی مزین از قرن سوم هجری به‌بعد در ایران رایج شد (میرجعفری، ۱۳۸۱: ۱۱۵). حسن خط یکی از شعب عمده‌ی صنایع مستظرفه مقارن استیلای مغول در ممالک شرق بود که اهمیت زیادی داشت و مستنصر و مستعصم و وزرای ایشان در جلب خوش‌نویسان و به‌کار واداشتن ایشان در خزانه‌الکتب‌های دارالخلافه مبالغ بسیار خرج می‌کردند (اقبال آشتیانی، ۱۳۸۴: ۵۶۱). بدین ترتیب ترقی خط در ایران به‌ویژه از دوره‌ی مغول شروع شده بود و در این راه در قرن هفتم هجری بزرگانی مانند صفی‌الدین ارموی دانشمند مشهور و شاگرد او یاقوت مستعصمی پیشرو دیگران بودند. در دوره‌ی تیموریان هم این ترقی همچنان بلکه با قوت بیشتر ادامه یافت. بزرگ‌ترین علت ترقی این هنر در دوره‌ی تیموری وجود عده‌ای از شاهزادگان خوش‌ذوق و با قریحه تیموری بوده است که در رأس آنها میرزا بایسنقر پسر شاهرخ قرار داشت (صفا، ۱۳۵۶: ۲۳۴). در واقع

کاربرد خط و خطاطی و خوش نویسی در آموزش علم تاریخ در ایران اسلامی

عصر تیموری عهد پرورش هنرها از جمله خطاطی و خوش‌نویسی بود و هرات مرکز تجمع هنرمندان از جمله خطاطان و خوش‌نویسان بود و در این خصوص پیشرفت زیادی کرد (میرجعفری، ۱۳۸۱: ۱۱۵-۱۱۴ و ۱۱۷).

انواع خط

خوشنویسی که در قدیم مخصوصاً با خط کوفی در معماری و سفال‌کاری یک هنر تزیینی بود بعدها با خط نستعلیق لطف و ظرافتی دیگر یافت (زرین‌کوب، ۱۳۸۴: ۱۵۱). در عهد سامانیان برای تزیین در بشقاب‌های سفالین و نیز سکه‌ها از خط کوفی استفاده می‌شد و در قسمت شرقی قلمرو اسلامی ایرانیان در پیشبرد هنر خوشنویسی نقش ممتازی داشتند (فروزانی، ۱۳۸۱: ۱۸۹). در حوزه هنر خطاطی و خوشنویسی، بیشتر خط‌های نسخ، ثلث، کوفی و نستعلیق و بندرت ریحان و رقاع به کار گرفته شده بودند (معطوفی، ۱۳۸۷: ۲۱۳-۲۱۲). خطی که امروزه در سراسر کشورهای اسلامی رایج است متعلق به عرب‌ها نبود و بشر بن عبدالملک مسیحی که ساکن حیره بود آن را به‌عنوان خط عربی در مکه رواج داد و از آنجا به مدینه و بصره و کوفه راه پیدا کرده است. البته اول خط حمیری در شهرهای مکه، مدینه، بصره و کوفه رایج شد و چون شهرهای خمیر و حیره در قلمرو ساسانیان بود بنابراین این خط مأخوذ از پهلوی ساسانی است و این خط که بعدها کوفی نامیده شد یک خط ایرانی است که پایه خط‌های دیگر مانند محقق، ثلث، توقیع، رقاع، غبار، ریحان، مسلسل، نسخ، تعلیق و نستعلیق گردید (تاج‌بخش، ۱۳۸۱: ۲۳۵-۲۳۴ و ۲۳۷ و ۲۴۲).

هنرها با تکیه بر خطاطی و اهمیت آن در تاریخ

همان‌گونه که در تعریف هنر ممکن است ابهامات و نارسایی‌هایی تصور شود در تقسیم‌بندی‌های آن نیز نظرهای گوناگونی ابراز گشته است. جمعی تعداد هنر را هفت می‌شمارند و آنها را عبارت از نقاشی، پیکرتراشی، خطاطی، معماری، موسیقی، تئاتر و سینما می‌دانند و بعنوان هنرهای هفتگانه نام می‌برند. برخی دیگر عکاسی و رقص و آواز را نیز بر آنها اضافه می‌کنند و هنرها را نه تا بحساب می‌آورند. گروه دیگر حواس آدمی را پایه تقسیم هنرها قرار می‌دهند و چنین می‌گویند که چون هنرها بوسیله دو حس عالی انسانی، یعنی بینائی و شنوائی درک می‌شوند لذا باید آنها را به سه دسته بصری یا تجسمی، سمعی یا صوتی و سمعی و بصری تقسیم کرد. از دیدگاه اینان هنرهای تجسمی یا بصری شامل نقاشی، عکاسی، مجسمه‌سازی، معماری، رسم و خطاطی است و هنرهای سمعی یا صوتی مشتمل بر موسیقی، ادبیات و سخنوری می‌شود. دسته سوم یعنی هنرهای سمعی و بصری، که درعین حال هم با چشم و هم با گوش قابل درکند، از رقص، تئاتر و سینما تشکیل می‌یابد (صفری، ۱۳۷۰: ۲۴۳/۳).

کاربرد خطاطی در علم تاریخ

تاریخ علمی است که برای زندگی بشر کاربردهای زیادی دارد که سایر علوم نیز از آن استفاده زیادی می‌توانند ببرند. برای مثال علومى مانند ادبیات، سیاست، اخلاق و هنرهایى مانند خطاطی، کوزه‌گری، فلزکاری و ... استفاده

زیادی از این علم برده‌اند. از طرف دیگر علم تاریخ نیز برای پیشبرد اهداف خود برای آموزش هر بهتر و کیفیت بالاتر از این علوم سود می‌برد. از جمله این علوم که هنر نیز می‌باشد می‌توان از خطاطی یا همان خوش نویسی نام برد که با بررسی آن در پی این امر هستیم که نقش آن در آموزش و یادگیری علم تاریخ را نشان دهیم که در زیر به چند مورد از کاربرد خطاطی و خوش نویسی و نقش آن در آموزش علم تاریخ اشاره می‌نماییم:

۱. خطاطی پادشاهان، شاهزادگان و دربارهای آنها

میرزا بایسنقر تیموری خط فارسی را به قلم‌های مختلف در کمال زیبایی می‌نوشت و از آن میان خط ثلث را از همه‌ی انواع خط بهتر می‌نگاشت چنانکه او را در عداد خطاطان درجه‌ی اول قرار داده و گفته‌اند چهار تن از ارکان چهارگانه‌ی خطند: بایسنقر در خط ثلث، میرعماد در خط نستعلیق، میراحمد نیریزی در خط نسخ و درویش عبدالمجید میرزا در خط شکسته (صفا، ۱۳۵۶: ۲۳۶-۲۳۵). در عهد ایلخانان نیز رشیدالدین وصیت کرده بود که به غلامزادگان معماری، زرگری، مقنی‌گری، باغبانی، نقاشی و به‌ویژه خطاطی بیاموزند (عون‌الهی، ۱۳۸۷: ۱۰۵). این امر تا دوره معاصر ادامه داشت، چنانچه در عصر قاجار هرچند شخصی مانند عبدالمجید میرزا عین‌الدوله در مدرسه شاگرد درس خوان زرنگی نبود و به قول یک نفر از مورخین معاصر در دارالفنون تصدیق بی‌لیاقتی گرفت، ولی در خارج از مدرسه بیکار نماند و گویی طبع سرکش و مغرور این شاهزاده به مقررات نظامات مدرسه تسلیم نمی‌شد و الا مشارالیه سرشار از ذوق و استعداد فطری بود. زیرا او بعد از ورود به تبریز به تحصیل آزاد پرداخت و چون آن محیط با ذوق و سلیقه او بهتر وقف می‌داد و توانست در سایه هوش و استعداد فطری خود معلومات کافی به فراخور خود مقتضیات زمان فراگیرد تا آنجا که برخلاف برادرش شاهزاده‌ای درس خوانده و صاحب معلومات از کار درآمد و به ویژه در این دوران بود از تحصیل به قدری در هنر حسن خط که عامل ترقی و پیشرفت در آن عصر و زمان بود، ترقی کرد که در میان شاهزادگان نظیر و بدیل نداشت و خط او با خط درویش عبدالمجید بزرگترین خطاط و خوشنویس رقابت می‌کرد و هنگامی که امضا «عبدالمجید» را در ذیل نوشته نمود، عینا و غالبا خط او را با خط درویش عبدالمجید طالقانی اشتباه می‌کردند (والی‌زاده معجزی، ۱۳۸۰: ۲۹۴-۲۹۳).

۲. نقش خطاطی در متون دینی و غیردینی

بعضی نیز به هنر خطاطی پرداختند و کتابت و نسخه‌برداری قرآن از همان آغاز گسترش اسلام مورد توجه خاص قرار گرفت. نسخه‌ها و اوراق زیادی از قرآن‌های خط کوفی و غیره متعلق به قرون اولیه هجری در موزه‌ها و مجموعه‌های نسخ خطی ایران و سراسر دنیا نگاهداری می‌شود (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۸۰: ۴۶۴). در موزه معارف شیراز قرآن سی پاره موجود است که بخط ثلث بسیار خوش بقلم خطاطی موسوم بپیر یحیی جمالی صوفی در سنه ۷۴۶ در شیراز در عهد سلطنت شاه شیخ ابو اسحق کتابت شده و همین تاشی خاتون مادر شیخ ابو اسحق مزبور آن را بر همین مزار منسوب باحمد بن موسی الکاظم وقف کرده بوده است (شیرازی، ۱۳۶۴: ۳۳۶). از میرزا بایسنقر نسخه‌ی

کاربرد خط و خطاطی و خوش نویسی در آموزش علم تاریخ در ایران اسلامی

عظیمی از قرآن باقیست که صفحات آن پراکنده شده و گاه قسمت‌های کوچک آن هم به قیمت‌های گران خرید و فروش می‌شود (صفا، ۱۳۵۶: ۲۳۵).

۴. کتیبه‌ها

امروزه کتیبه‌ها نقش زیادی در آموزش تاریخ دارند و از زمانی که خطاطان نوشتن کتیبه‌ها را به عهده گرفتند نقش کتیبه‌ها بیشتر شد و این امر به خاطر خطاطی زیبای اهل هنر بود. چنانکه کتیبه مسجد گوهرشاد مشهد به خط میرزا بایسنقر است (صفا، ۱۳۵۶: ۲۳۵). همچنین از کتیبه به جای مانده مدرسه آقا کافور که به خط محمدرضا امامی، خطاط شهیر، مستفاد می‌شود، این مدرسه در سال ۱۰۶۹ ساخته شده است (مهدوی، ۱۳۸۶: ۵۰).

۳. کتابت

در کتابت متون به ویژه متون تاریخی نیز خطاطی نقش داشت و باعث می‌شد که علاقه‌مندان بهتر بتوانند مسائل تاریخی را درک کنند. کاتب بودن و کتابت کردن از جمله اموری بود که آموختن آن لازم بود تا شرط نویسندگی به جای آورده شود، به نوشته قابوس‌نامه «اگر دبیر باشی باید که بر سخن قادر باشی و خط نیکو داری و تجاوز کردن در عبارت به عادت نداری و بسیار نوشتن عادت کنی تا ماهر شوی...» (عنصرالمعالی، ۱۳۳۵: ۱۸۶). در چهار مقاله عروزی درباره اسکافی چنین آمده: اسکافی دبیری بود از جمله‌ی دبیران آل سامان رحمهم‌الله و آن صناعت نیکو آموخته بود... (عروزی سمرقندی، ۱۳۸۶: ۲۲). چنانچه «نظام‌الدین ولد شمس‌الدین» خطاط هنرمندی است که از دارالارشاد اردبیل برخاسته و در قرن نهم هجری در اردبیل به کتابت اشتغال داشته است. بنا به نوشته دانشمندان آذربایجان خطوط سته را خوب می‌نوشته و مخصوصاً خط نستعلیق را خوب و پاکیزه کتابت می‌کرده است. نوشته‌اند که نظام‌الدین در سال ۹۲۰ هجری در حال حیات بوده است (صفری، ۱۳۷۰: ۳/۳۶۳).

۴. نسخه‌های خطی

امروزه نسخه‌های خطی نقش زیادی در شناخت علم تاریخ دارند و با توجه به نسخه‌های فراوانی که وجود دارد می‌توان به این نکته پی برد که راز حفظ و ارزش این نسخ همانا خطاطی آنهاست. از جمله آنها می‌توان به نسخه‌های خطی مکتب هرات اشاره کرد که از نظر موضوع و به ویژه خط ارزش زیادی دارند (میرجعفری، ۱۳۸۱: ۱۱۷).

۵. خطاطی در مساجد

مسجد برای مسلمانان خیلی اهمیت داشت و تنها جای عبادت برای مسلمانان نبود بلکه محل تعلیم و محکمه عدالت آنها نیز به‌شمار می‌آمد و در بنای بسیاری از مساجد هنرهای مختلف از جمله خط و خطاطی در هم آمیخته بود که آن را در خوشنویسی الواح و کتیبه‌ها می‌توان دید (زرین‌کوب، ۱۳۸۴: ۱۴۵ و ۱۴۸-۱۴۷). به عنوان نمونه در میان صحن مسجد عتیق در شیراز، عمارتی از سنگ‌های تراشیده مرغوب و گچ خالص ساخته، دوره آنرا به ستون-

های سنگی، چهار ایوان ساخته‌اند و در میان ایوان‌ها حجره و بر دیوارهای داخلی آن حجره و پیشانی داخلی ایوان-ها، آیات قرآنی و احادیث نبوی به خط خوش‌نویسان نگاشته‌اند (فسایی، ۱۳۸۲: ۱۲۰۷/۲). در واقع این خط‌ها باعث می‌شود که تاریخ تحولات این مساجد مشخص شود.

۶. نقش خطاطی در بقعه‌ها و مقابر

مهم‌ترین زیارتگاه شهر شیراز بقعه میر سیداحمد فرزند امام هفتم (ع) معروف به شاه چراغ است که نزدیک مسجد نو واقع می‌باشد. حضرت میر سیداحمد (ع) در آغاز قرن سوم هجری بشیراز آمد و همانجا وفات یافت. در زمان اتابک ابو بکر سعد بن زنگی امیر مقرب الدین مسعود بدرالدین وزیر این شهریار بقعه و گنبدی بر مزار وی ساخت و اتابک نیز رواقی بر آن افزود و سپس ملکه تاش خاتون مادر شاه ابواسحق انجو در سال‌های ۷۴۵ تا ۷۵۰ هجری تعمیرات اساسی در آن انجام داد و بقعه و بارگاه و مدرسه عالی و مدفنی برای خود در جنوب آن ساخت و سی جزو قرآن نفیس منحصربه‌فرد با خطوط ثلث طلائی و تذهیب عالی رقم خطاط معروف آنعهد یحیی جمالی صوفی مورخ به ۷۴۵ و ۷۴۶ [ق] را بر آن وقف نمود (مصطفوی، ۱۳۷۵: ۶۴-۶۳). در بقعه کلخوران، مقبره و داخل محوطه در کمال سادگی است و جز چند زیارت‌نامه که از حیث خط و خطاطی کم‌نظیر است چیزی دیده نمی‌شود و اهل محل معتقدند که «این شیخ زینت نمی‌پذیرد» (صفری، ۱۳۷۰: ۲۹۹/۲). در سده‌های هفتم تا یازدهم هجری صنعتگران تبریزی علاوه بر ایران و آذربایجان در دیگر سرزمین‌های مشرق زمین و آسیای مرکزی نیز هنرشان را ارائه می‌کردند. در میان صنعت‌گرانی که تیمور در ۷۸۷ق از تبریز به سمرقند برد، مهندس، معمار، بنا، سنگ‌تراش، نجار، بندگیر، کاشی‌ساز و حکاک بسیاری وجود داشت. اینان در جایی بسیار دور از وطن مکتب معماری تبریز را ادامه دادند. استادان تبریز در مجموعه شاه زند سمرقند فعالیت می‌کردند. شمس‌الدین تبریز در ۷۷۲ق مقبره ترکان اکه را ساخت و محمد خواجه بیگ اوغلو خطاط تبریزی ساختمان مقبره تومان اکه را در ۸۰۷ق خطاطی کرد (عون‌الهی، ۱۳۸۷: ۲۳۹). شجره موجود در بقعه آقا سید عبد الله از پسران امام موسی کاظم (ع) واقع در روستای کلم، شش کیلومتری جنوب‌غربی فومن سر راه ماسوله است. بنای آن چینه قدیمی است. کف گل، سقف لمبه‌کوبی و بام حلب‌سر است. چهار طرف ایوانی با ستون‌های چوبی دارد که دارای سرستون‌های خوش طرح هستند. حرم دارای ارسی‌های چوبی با شیشه‌های رنگی است. بر حاشیه این ارسی‌ها آیات قرآنی و اشعار اخلاقی حک شده. قدیمی‌ترین تاریخ منقول از این کتیبه‌ها ۱۲۹۲ق است. روی سرستون‌های ایوان نیز آیات قرآنی و اشعار مذهبی به خط خوش خطاطی شده‌اند (اصلاح عربانی، ۱۳۷۴: ۵۶۰/۱). در ساخت سنگ مزارهای منطقه گرگان انواع خطوط به‌کار رفته بود (معطوفی، ۱۳۸۷: ۲۱۳).

۷. نقش خطاطی در بناها

خط و خطاطی در بناها از جمله کاخ‌ها و قصرها نقش زیادی داشت و هر پادشاه یا امیر یا عالمی که قصد ساختن بنای باشکوهی داشت از خطاطان و خوش‌نویسان نیز سود می‌جست. چنانچه از پادشاهان بزرگ تاریخ می‌توان از تیمور نام برد. تیمور گورکانی برای طراحی و تزئین بناهای باشکوه خویش از خوش‌نویسان استفاده می‌کرد (تاریخ ایران کمبریج، ۱۳۹۰: ۳۸۲).

۸. نقش خطاطی در شناخت متون

خطاطی در شناخت متون می‌تواند نقش زیادی داشته باشد چنانچه در تاریخ قم ناصرالشریعه اشاره شده است که آقا سید محمد مشهور به میرزا بزرگ، سیدی فاضل و خطاطی کامل است خط نسخ را خوب می‌نویسند و در اغلب اوقات زیب و زینت محفل جناب شریعت‌مدار حاجی سید جواد سلمه الله تعالی است و جمیع مکاتیب شرعیه آن محکمه مطاعه به بنان صدق بنیانش حرالت تحریر می‌رود (ناصر الشریعه، ۱۳۸۳: ۳۷۷).

۹. خطاطی و تاریخ خط

برای یافتن خیلی از موتن تاریخی امروزه شناخت انواع خط و سبک نوشتاری می‌توان به تاریخ آثاری که خط و خطاطی روی آنها حک شده است دست یافت.

۱۰. خطاطی و سیاست تاریخی

پادشاهان، حاکمان و امیران با نامه‌هایی که با خط خوش برای بالادستان و یا زیردستان خویش می‌نوشتند، سیاست‌های دینی، اقتصادی و اجتماعی خود را مشخص می‌کردند و اهمیت خطاطی در این نوشته‌ها تأثیر زیادی در سیاست‌های آنها داشت. برخی مواقع فاتحان و پادشاهان هنرمندان را به پایتخت خود می‌بردند و این سیاستی بود که خطاطان و خوش‌نویسان را نیز شامل می‌شد چنانچه تیمور گورکانی معین‌الدین خوش‌نویس سرشناس تبریز را به سمرقند پایتخت خود منتقل کرد (تاریخ ایران کمبریج، ۱۳۹۰: ۳۸۲).

۱۱. خطاطی و نظام تاریخی

دربار پادشاهان و خلفا و امیران دارای نظم و انضباط خاصی بود و به‌ویژه در نوشتن این امر مشهودتر بود و اگر دبیران و کاتبان در نوشتن چیره‌دست می‌بودند این نظم و نظام تاریخی را بهتر نشان می‌دادند. برخی از پادشاهان، شاهزادگان و امرا و حکام نیز خطاط بودند که از جمله آنها بایسنقر میرزا تیموری فرزند شاهرخ را می‌توان اشاره کرد که خط ثلث را کسی بهتر از او نمی‌نوشت (میرجعفری، ۱۳۸۱: ۱۲۴). هفتمین پادشاه قراختاییان کرمان که خوش‌نویس بود را نیز می‌توان نام برد (مشیر سلیمی، ۱۳۳۵: ۵۷).

۱۲. خطاطی و نظام اقتصادی

همان‌طور که شرایط اقتصادی خوب باعث تولید نسخ خطی خوب و پرورش هنرمندان خوش‌نویس می‌گشت (تاریخ ایران کمبریج، ۱۳۹۰: ۳۸۱). خط و خطاطی در کسب کار و اقتصاد شهری نیز نقش شایان توجهی داشت چنانچه در این خصوص می‌توان میرزا ملک دلشاد معارف را نام برد که نامش محمود، پدرش حسن‌علی، تخلصش (میرزا ملک دلشاد معارف) مولدش تهران، سکونتش در محله عرب‌ها، شغلش خطاطی و کاغذنویسی، دکانش در بازار صحاف‌ها بود (شهری‌باف، ۱۳۸۳: ۳۰۰/۱-۲۹۹). در جای دیگر چنین آمده است از طرف دولت در تهران حکم شد هر دکاندار بر سر مغازه خود تابلویی نصب نماید و قابل ذکر است که این کار از جمله ننگ‌نامه‌ها بشمار می‌آمد در آن حدّ بدی که کسی ناموس خود در معرض معرفی و اعلان بگذارد! و چون گریز از آن غیر ممکن گردید آقا کمال مجبور به ابتکاری شد باین کیفیت که تا هم حکم دولت را اجرا و هم تابلو بر سر دکان خود نگذارد خطاطی را دستور می‌دهد نام چلو خورشی او را به این صورت (چلو خورشتی آقا کمال، با کمال احترام از مشتریان محترم پذیرائی می‌شود) بر پشت شیشه درش بنویسد و این همان ابتکار بود که دیگران را هم به آن ترغیب نمود تا نصب تابلو را با شیشه‌نویسی تعدیل بکنند (شهری‌باف، ۱۳۸۳: ۲۵۸/۱).

۱۳. خطاطی و نظام فرهنگی

امروزه با بررسی تاریخچه خط بر روی کتیبه‌ها، فرش‌ها، سفال‌ها و ... از روی آنها به فرهنگ و تمدن هر دوره پی می‌برند و این نشان از اهمیت خط در شناخت تاریخ فرهنگی هر عصر می‌باشد.

نتیجه‌گیری

در یادگیری تاریخ در ایران در دوره اسلامی باید از تمام علوم و هنرها سود جست و از جمله آنها خطاطی و خوش‌نویسی است که امروزه خوشبختانه آثار خوبی بر جای مانده است. از جمله می‌توان کتیبه‌ها، متون دست‌نویس و مقابر و بقعه‌ها و حتی خطوط روی شمشیرها و خنجرها را نام برد که با بررسی آنها هم هنر خطاطی و خوش‌نویسی بهتر شناخته می‌شود و هم از نظر تاریخی می‌توان به این امر پی برد که این تخصص هنری تا حد زیادی می‌توان امر آموزش تاریخ را سرعت ببخشد.

منابع

- _ اصلاح عربانی، ابراهیم، کتاب گیلان، جلد ۱، تهران: گروه پژوهشگران ایران، ۱۳۷۴.
- _ اقبال آشتیانی، عباس، تاریخ مغول، تهران: امیرکبیر، چاپ هشتم، ۱۳۸۴.
- _ بهار، محمدتقی، سبک‌شناسی بهار، به‌کوشش سیدابوطالب میرعابدینی، تهران: توس، ۱۳۸۰.

کاربرد خط و خطاطی و خوش نویسی در آموزش علم تاریخ در ایران اسلامی

- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، باستان‌شناسی و جغرافیای تاریخی قصص قرآن، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی - تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۰.
- تاج‌بخش، احمد، تاریخ تمدن و فرهنگ ایران، شیراز، نوید شیراز، ۱۳۸۱.
- تاریخ ایران کمبریج؛ دوره‌ی تیموریان، ترجمه یعقوب آژند، تهران: امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۹۰.
- زرین‌کوب، عبدالحسین، کارنامه‌ی اسلام، تهران: امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۸۴.
- شهری‌باف، جعفر، طهران قدیم، جلد ۱، تهران: معین، چاپ چهارم، ۱۳۸۳.
- شیرازی، جنید بن محمود، تذکره هزار مزار، به تحقیق و تصحیح عبدالوهاب نورانی وصال، تهران: کتابخانه احمدی شیراز، چاپ دوم، ۱۳۶۴.
- صفا، ذبیح‌الله، خلاصه‌ی تاریخ ایران، تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۶.
- صفری، بابا، اردبیل در گذرگاه تاریخ، جلد ۲ و ۳، اردبیل: دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۰.
- عروضی سمرقندی، احمد بن عمر، چهار مقاله، به اهتمام محمد معین، تهران: صدای معاصر، چاپ سیزدهم، ۱۳۸۶.
- عنصرالمعالی، کیکاووس بن اسکندر، قابوس‌نامه، با تصحیح و مقدمه و حواشی دکتر امین عبدالمجید بدوی، تهران: کتاب فروشی ابن‌سینا، ۱۳۳۵.
- عون‌الهی، سیدآغا، تاریخ پانصد ساله تبریز از آغاز دوره مغولان تا پایان دوره صفویان، ترجمه پرویز زارع شاهمرسی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۷.
- فروزانی، ابوالقاسم، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره‌ی سامانیان، تهران: سمت، ۱۳۸۱.
- فسایی، حسن، فارس‌نامه ناصری، جلد ۲، تهران: امیرکبیر، چاپ سوم، ۱۳۸۲.
- مشیر سلیمی، علی‌اکبر. «پادشاه خاتون»، در زنان سخنور، جلد اول، تهران: علمی، سال ۱۳۳۵.
- مصطفوی، محمدتقی، اقلیم پارس آثار تاریخی و اماکن باستانی فارس، تهران: اشاره، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
- معطوفی، اسدالله، گرگان و استرآباد سنگ مزارها و کتیبه‌های تاریخی، تهران: حروفیه، ۱۳۸۷.
- مهدوی، مصلح‌الدین، اصفهان دارالعلم شرق، اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری، ۱۳۸۶.

- _ میرجعفری، حسین، تاریخ تیموریان و ترکمنان، تهران: سمت، چاپ سوم، ۱۳۸۱.
- _ ناصرالشریعه، محمدحسین، تاریخ قم یا حریم مطهر بانوی عالیقدر اهل بیت عصمت و طهارت حضرت فاطمه معصومه(ع)، تهران: رهنمون، ۱۳۸۳.
- _ والی‌زاده معجزی، محمدرضا، تاریخ لرستان؛ روزگار قاجار، تهران: حروفیه، ۱۳۸۰.

ضمایم

خط کوفی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

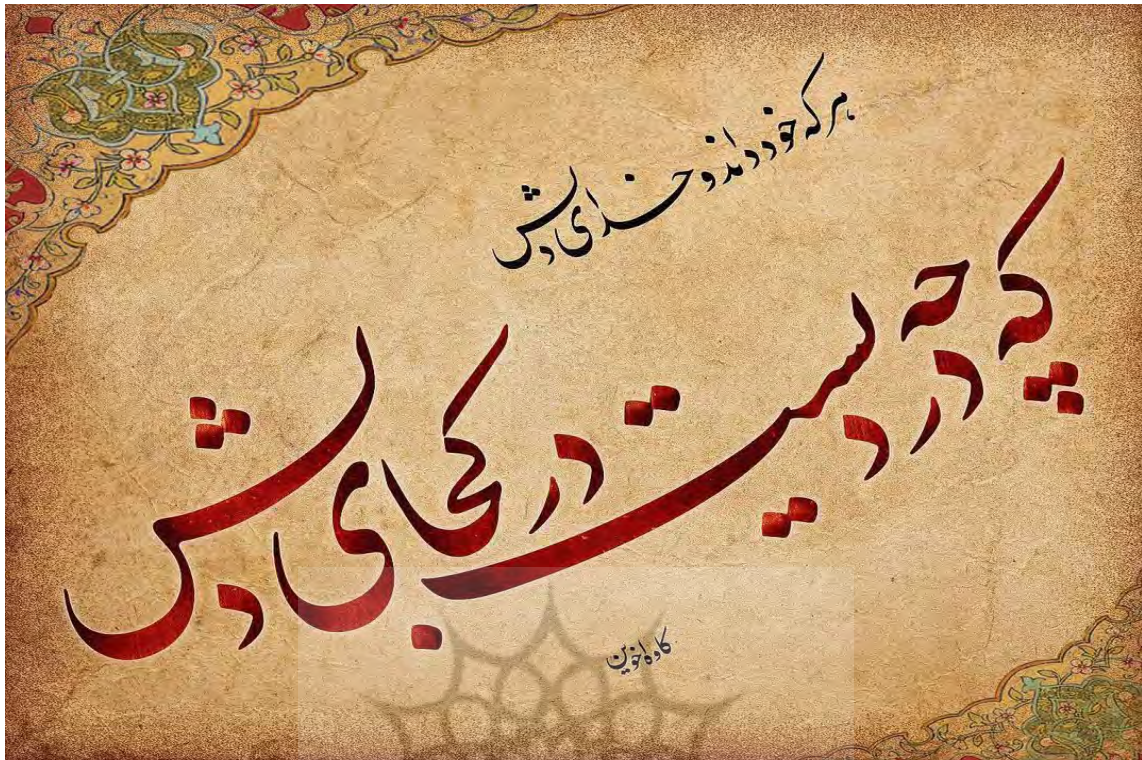
کتاب خالینوس لعنیه علیہ السلام
معتذرًا عن عدم الذهاب إليه
ضعف الشيخ خنباطيد النفوس
وانني لله في بحر الميض عن خذمة
الطبيب لعواض حتمانيته بعينه

خط ثلث

الحمد لله رب العالمين
الرحمن الرحيم
اياك نعبد واياك نستعين
اهدنا الصراط المستقيم
صراط الذين انعمت عليهم غير
المغضوب عليهم ولا الضالين

خط نسخ

خط نستعلیق

شکسته نستعلیق

خط ریحان

فَلَمَّا رَفَعُ
(یعنی اسم تریب است. در ایران خوانندگی و یادگیری است.)
مَالِ انْزَهْرِ اسَايشْ عِنْدَ امْتِ عَمْرِي
انْزَهْرُ كَرْدِ كَرْدِ مَالِ عَاقِلِي اَمْرِي سَبْدِ
نِي كَنْجِ كَسْبِي وَ اَمْرِي كَسْبِي كَفْتِ
نِي كَنْجِ اَنْدِ خُورِي وَ كَسْبِي كَنْجِي
اَنْدِ مَرْدِي وَ هَسْتِ كَسْبِي الْعَبْدِي

خط رفاع